

Проте, нижчевикладений стан справ, не дозволяє стверджувати приналежність захоронень з “кам’яними подушками” на нововідкритому некрополі, монахам. На нашу думку, такі поховання як у Пліснеську, так і взагалі, могли належати не лише останнім, але й людям побожним та богоугодним, тобто, в т.ч. і світським.

Отже, в результаті археологічних робіт 2013 р. на території, що примикає до укріпленої частини літописного міста Пліснеск (XII–XIII ст.), між п’ятою та шостою лініями захисту слов’янського городища, відкрито новий християнський могильник. Усі захоронення тут представлені інгумаційними, практично безінвентарними неглибокими могилами із прозахідним вектором орієнтації кістяків. Наявність різностатевих та різновікових могил вказує на “парафіяльний статус” некрополя. Подальші археологічні дослідження території цвинтаря, а також культової споруди XIV – поч. XV ст., розташованої неподалік, дозволять стверджувати щось більш конкретне про церкву, яка мала відношення до могил давньоруського часу, а також відповісти на питання, де локалізувалися захоронення вже постмонгольського періоду.

Список використаних джерел

1. Моця О.П. Населення Південно–руських земель IX–XIII ст. (за матеріалами некрополів) / О.П. Моця. – К., 1993. – 160 с.
2. Томенчук Б. Археологія некрополів Галича і Галицької Землі. Одержавлення. Християнізація / Б.Томенчук. – Івано–Франківськ, 2006. – 327 с.
3. Филипчук М. Могильники Пліснеського археологічного комплексу як джерело до вивчення етнокультурних взаємовпливів на мікрорегіональному рівні / М.Филипчук, Н.Шуй // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І.Франка. – Л., 2006. – Вип.1. – С.71–85.
4. Филипчук М. Звіт про проведення суцільних археологічних обстежень на території та в південно–західних околицях с. Підгірці Бродівського, а також в сс. Гутище та Грабово Золочівського районів Львівської області згідно програми “Археологічний кадастр України /Львівська область” / М.Филипчук. – Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І.Франка. – Л., 2009. – 112 с.
5. Филипчук М.А. Структура Пліснеського археологічного комплексу в слов’янський та давньоруський час / М.А. Филипчук // Вісник Інституту археології ЛНУ ім. І.Франка. – Л., 2009. – Вип.4. – С.3–21.
6. Филипчук М.А. Звіт про дослідження Пліснеського археологічного комплексу у 2013 році / М.А. Филипчук. – Науковий архів Інституту археології ЛНУ ім. І.Франка. – Л., 2014. – 236 с.

References

1. Moczja O.P. Naselennja Pivdenno–rus’kych zemel’ IX–XIII st. (za materialamy nekropoliv) / O.P. Moczja. – K., 1993. – 160 s.
2. Tomenchuk B. Archeologija nekropoliv Galycha i Galyc’koi Zemli. Odrzhavlenja. Prystyjanizacija / B.Tomenchuk. – Ivano–Frankivs’k, 2006. – 327 s.
3. Fylypchuk M. Mogylynyky Plisnes’kogo archeologichnogo kompleksu jak dzherelo do vuvchennja etnokul’turnykh vzajemovplyviv na mikroregional’nomu rivni / M.Fylypchuk, N.Shuj // Visnyk Instytutu archeologiji LNU im. I.Franka. – L., 2006. – Vyp.1. – S.71–85.
4. Fylypchuk M. Zvit pro provedennja sucil’nykh archeologichnykh obstezhen’ na terytoriji ta v pivdenno–zachidnykh okolycjach s. Pidgirci Brodivs’kogo, a takozh v ss. Gutyshe ta Grabovo Zolochivs’kogo rajoniv L’vivs’koi oblasti zgidno programy “Archeologichnyj kadastr Ukrajinu /L’vivs’ka oblast’” / M.Fylypchuk. – Naukovyj archiv Instytutu archeologiji LNU im. I.Franka. – L., 2009. – 112 s.
5. Fylypchuk M.A. Struktura Plisnes’kogo archeologichnogo kompleksu v slov’jans’kyj ta davn’orus’kyj chas / M.A. Fylypchuk // Visnyk Instytutu archeologiji LNU im. I.Franka. – L., 2009. – Vyp.4. – S.3–21.

6. Fylypchuk M.A. Zvit pro doslidzhennja Plisnes’kogo archeologichnogo kompleksu u 2013 roci / M.A. Fylypchuk. – Naukovyj archiv Instytutu archeologiji LNU im. I.Franka. – L., 2014. – 236 s.

Fylypchuk G. V., postgraduate student of the department of historical ethnology, Institute of Ethnology NAS of Ukraine (Ukraine, Lviv), galsoloviy@ukr.net

The new Christian necropolis of annalistic Plisnesk

The article is devoted to the analysis and publication materials of the newly discovered Christian necropolis (dates from 12th–13th centuries) of Plisnesk. All tombs, discovered during archaeological works, were characterized by ground non inventory inhumations. To the burials were inherent western orientation of skeletons and small depth of burial pits. On the necropolis were buried individuals of different ages and genders. It allow to assert that the cemetery belonged to the one of the parish churches. The nearest of all known churches was the building of 14th – the beginning of 15th centuries. The localization of the Old Russ church and burials of the post Mongolian time are a task of the near future.

Keywords: Plisnesk, Plisnesk archaeological complex, Christianity, cemetery, burial, church, the Old Russ period.

Филипчук Г. В., аспирантка отдела исторической этнологии, Институт народоведения НАН Украины (Украина, Львов), galsoloviy@ukr.net

Новый христианский некрополь летописного Плиснеска

Рассматривается открытый в 2013 году христианский некрополь, расположенный неподалеку укреплений летописного Плиснеска. Анализируются материалы христианских захоронений XII–XIII вв. Все могилы древнерусского времени, открытые в результате археологических работ, оказались грунтовыми безинвентарными ингумациями. Захоронения характеризовались западной ориентацией скелетов и были совершены в неглубоких ямах. На некрополе были похоронены особи разного возраста и пола. Это позволяет говорить о том, что кладбище принадлежало к одной с приходских церквей. Ближайшей из известных церквей было культовое сооружение XIV – нач. XV вв. Локализация древнерусской церкви и захоронений постмонгольского времени является делом ближайшего будущего.

Ключевые слова: Плиснеск, Плиснеский археологический комплекс, христианство, могильник, погребение, церковь, древнерусский период.

* * *

УДК 2–674(=411.66)(477)“1920–1930”

Вітринська О. В.
старший викладач кафедри історії,
Полтавський національний технічний
університет ім. Юрія Кондратюка
(Україна, Полтава), vitrynska@mail.ru

РАДЯНЬСКА І ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ ПОЛІТИКИ РАДЯНЬСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЮДАЇЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ В 1920-Х РОКАХ

У роботі здійснена спроба аналізу літератури, яка висвітлює діяльність державних органів влади по відношенню до юдейських общин та релігійного світогляду євреїв протягом першого десятиліття радянської влади.

Праця написана за допомогою методів періодизації літературно-аналітичної діяльності дослідників, порівняння робіт радянських та сучасних авторів, типологізації та систематизації праць з історії взаємовідносин радянської влади та юдаїзму.

Основні висновки роботи полягають у тому, що праці радянських дослідників ідеологічно заангажовані, ненаукові та упереджені, їхньою метою була популяризація діяльності влади; вітчизняні науковці дослідили історію великих міст і окремі аспекти боротьби проти юдаїзму. Вивчення літератури показує необхідність подальшого аналізу політики радянської влади щодо юдаїзму шляхом збільшення кола джерел і розширення географії дослідження.

Ключові слова: історіографія, юдаїзм, євреї, релігійна община, радянська влада, ідеологія, періодизація, світогляд.

Протягом усього періоду існування радянської держави велась систематична робота по ліквідації церкви та релігійного світогляду. Це призвело до деформації загальнолюдських цінностей та деморалізації суспільства. У сучасній Україні проголошена свобода совісті, та відбувається вироблення основних принципів співпраці держави та церкви, нагодження їхніх взаємовідносин. У той же час за доби незалежності спостерігається активізація

українського національного життя та відродження культури, мови, традицій національних меншин. Усі ці фактори актуалізують дослідження періоду перших років існування радянської влади, коли методично знищувалась релігія, а політика коренізації була змінена на асиміляцію.

Юдаїзм протягом століть регулював життєвий устрій єврейського населення України. Більшовики радикально змінили цю систему шляхом обмеження прав віруючих та служителів культу, широкої антирелігійної агітації та позбавлення релігійної общини матеріальної власності.

Історіографія державної політики щодо релігії і церкви в Україні 1920-их років неодноразово ставала об'єктом дослідження сучасних учених. Особливо це стосується дій вищих органів влади щодо православ'я. Їх досліджували, наприклад, Лаврик Г. В. [1] і Киридон А. М. [2] Рівень вивчення політики щодо римокатолицької церкви в Україні в 1920-30-ті роки вивчала Рубльова Н. С. [3]. Проблему історіографії дій влади по відношенню до юдаїзму в 1920-их рр. побіжно розглянув лише російський вчений Чарний С.О., основну увагу він приділив періоду хрущовської відлиги [4]. Міхейкіна М. Е., докладно вивчаючи російську біблієстику, проаналізувала становище науки в 1920-их роках [5, с. 39-60]. Об'єктом окремого дослідження історіографія державної політики щодо юдаїзму в перше десятиліття радянської влади не була.

У зв'язку з цим, мета нашої наукової розвідки полягає у спробі здійснення історіографічного огляду державної політики щодо юдаїзму у 1920-их рр. Завданнями роботи є вивчення праць радянських і вітчизняних авторів; з'ясування рівня ідеологічної заангажованості досліджень; визначення основних світоглядних принципів висвітлення державної політики щодо юдаїзму радянськими і сучасними вченими; рівень дослідженості територіальних особливостей і окремих аспектів проблеми, та питання в цілому.

Як відомо, підвалини атеїстичної ідеології були закладені Карлом Марксом, який проголосив релігію "опіумом для народу". Володимир Ленін, прихильник марксизму, пішов ще далі. В 1905 р. він сформулював позицію більшовицької партії щодо релігії у праці "Соціалізм і релігія" [6]. Ленін В. І. вважав, що релігія є о одним із видів духовного гніту народних мас, елементом примусу до роботи на заможну буржуазію, тому релігійну свідомість треба повністю знищити.

Після жовтневої революції продовжувалась розробка теорії атеїзму на основі праць Леніна В. І. Радянські ідеологи Луначарський А. В. [7], Скворцов-Степанов І. І. [8], Красіков П. А. [9], Бонч-Бруєвич В. Д. [10], Сухоплюєв І. К. [11] та ін. обґрунтували та виправдали не лише дискримінацію свободи совісті, а й репресії проти прав віруючих, релігійних організацій та служителів культу.

Авторами антирелігійних робіт зазвичай були партійні та державні діячі. Їхнім основним завданням було показати експлуататорську роль релігії, яка підтримувала та закріплювала панівне становище заможного населення. Служителі культу змальовувались як ледачі та аморальні особи, які наживалися на праці віруючих. Особлива увага

зверталась на політичні погляди духівництва, яке звинувачувало у підтримці царизму, контрреволюційній діяльності. Часто наголошували, що рабини, священники ксьондзи лише формально визнали радянську владу, а насправді чинили їй опір.

Окремо варто виділити роботи керівника Спілки вояківничих безвірників Ярославського О. М. [12] Він неодноразово наголошував на необхідності наукового підходу до аналізу релігій. Рівень його науково-популярних робіт вище, ніж інших тогочасних видань. Будучи євреєм за національністю, Оменян Ярославський знав Тору, тому в своїй "Біблії для веруючих и неверуючих" [13] він критикував саме юдейську священну книгу. Автор намагався розкрити "ненауковий характер" біблейських сказань про походження світу, сонячної системи, Землі, рослин, тварин і людини. Він всіляко показував ворожість релігійного вчення інтересам трудящих, її класову сутність. Докладно розглядав та висміював кожен главу Біблії, викривав протиріччя і прийшов до висновку про відсутність будь-чого священного в Книзі.

Протягом 1922 р. проходила кампанія вилучення церковних цінностей, яка потребувала роз'яснення та обґрунтування. Робота Горева М. В. інтерпретувала факти опору конфіскаціям як небажання релігійників надати допомогу голодуючим [14].

За підтрмки влади праці псевдонауковців, які намагалися трактувати святе письмо, витіснили з наукового обігу біблієстику. Останнім справжнім фахівцем у сфері біблійної критики був Ранович А. Б., який докладно проаналізував історію Ізраїлю та Юдеї до II ст. н.е., описавши становлення біблійної, а потім талмудичної традиції, храмову, а пізніше синагогальну організацію та еволюцію релігійних вірувань [15]. Але, мабуть, через реалії того часу написана вона була у такому тоні, щоб могла служити матеріалом для антирелігійників у боротьбі проти "релігійного дурману" [5, с. 60].

У воєнний період атеїстична пропаганда була припинена. Після закінчення війни з'явилися роботи антирелігійної тематики в стилі 1930-их років Ковальова С. І. [16] і Віппера Р. Ю. [17].

Прихід до влади Микити Хрущова знаменував нову хвилю антирелігійного наступу. Постанова ЦК КПРС від 7 липня 1954 р. "Про великі недоліки в науково-атеїстичній пропаганді й заходи щодо її поліпшення" започаткувала видання значної кількості атеїстичної літератури. Перевидавалися роботи Ярославського О. М. [12], Скворцова-Степанова І. І. [8], Кривельова І. А. [18]

За доби СРСР питання історії релігій дозволялося висвітлювати лише під гаслом науково-атеїстичної пропаганди. Мізерна інформація про діяльність єврейських общин та ставлення до них владних структур наявна у працях Беленького М. С. [19], Маяцького Ф. С. [20], Шахновича М. [21], Альтшулера М. С. [22] та академічній роботі "Критика иудейской религии" [23].

Появі робіт із історії державної політики щодо релігійних конфесій за радянської доби заважали два фактори. По-перше, практично усі архіви, які висвітнювали діяльність органів влади по відношенню до релігії були закриті. По-друге, атеїстична ідеологія

держави не дозволяла існування будь-якої іншої точки зору.

Суспільно-політичні зміни другої половини 1980-их років, відкриття архівів ДПУ та фондів НКВС для широкого загалу вітчизняних і зарубіжних дослідників зумовили новий етап в історіографії. Відхід від домінування радянської ідеології дозволив всебічно розглянути події 1920-их років, звернути увагу на факти, котрі не додавали авторитету радянській владі, а тому замовчувалися. На основі нових методологічних позицій були здійснені спроби переосмислити роль релігії та церкви в суспільному житті.

У 1990-их роках почали видаватися збірки документів з історії євреїв. Зараз робота по опису архівних фондів та їхня публікація продовжується під керівництвом Климника Л.І. [24] та Меламеда Є. І. [25]

Першими після доби перебудови стали праці з історії боротьби проти православ'я, наприклад, роботи Алексєєва В. О. [26], Нестулі О. О. [27], Пашенка В. О. [28], Силантьєва В. І. [29] та багатьох інших. Дослідник Одинцов М. І. [30] розглянув історію взаємовідносин держави й релігійних конфесій в ХХ столітті. Він започаткував аналіз становлення й розвитку державних структур, які здійснювали взаємодію з релігійними організаціями. Роль вищого партійного керівництва у розробці та проведенні антирелігійної політики досліджували Савельєв С. [31] і Кривова Н. А. [32] У наш час питання правового регулювання свободи совісті та державно-церковних відносин на прикладі православ'я вивчають Лаврик Г. В. [1], Форстюк О. Д. [33] та інші.

Вітчизняні вчені, що досліджували історію євреїв України, у своїх роботах побіжно торкалися питання діяльності влади щодо юдаїзму в 1920-их роках. Деякі аспекти закриття синагог і проведення антиюдейської агітації висвітлені у колективній монографії "Євреї України" [34] та в роботі одного із її авторів Наймана А. Я. [35] Окремі питання розробки законодавства, вилучення культових будівель та цінностей, антиюдейської агітації, боротьби із релігійною освітою проаналізував Козерод О. В. [36] Він зробив спробу показати реакцію віруючих, служителів культу та закордонного єврейства на дії влади.

Значний внесок у дослідження становища юдаїзму зробили конференції та семінари Інституту юдаїки НАН України (1991-2005 рр.), щорічні конференції "Одесса и еврейская цивилизация", які проводить Міжнародна суспільна організація єврейський обшинний центр "Мігдаль". Матеріали цих заходів широко доступні завдяки мережі Інтернет.

В останні десятиліття популярним стало вивчення ментальної історії. Зараз уже мало залишилося свідків, які гарно пам'ятають перші роки радянської влади. Тому дуже цінними є роботи, написані на основі їхніх розповідей. Хандрос Б. опублікував свої згадки про те, як люди сумішали повагу до релігії та традицій із радянськими ідеалами [37]. Кержнер А. вивчив єврейське життя Києва 1920-их років за мемуарами Лівшиця Б. М. [38]

В 1990-их роках у країнах колишнього СРСР стали популярними роботи із єврейського краєзнавства. Були видані праці, присвячені історії окремих релігійних

общин як великих міст (Київ, Одеса), так і невеличких містечок (Конотоп Сумської обл). У них розглянуті події 1920-их років, пов'язані із спробами ліквідації юдаїзму [39]. За даними російського дослідника Френкеля О. станом на 2003 р. за період 1991-2003 років в Україні вийшло 94 роботи з єврейського краєзнавства [39].

Процес відібрання синагог і матеріальних цінностей у Харкові та Києві й результати політики секуляризації досліджували Котляр Є. [40], Кальницький М. [41] і Соболева Л. [42]

Окремим об'єктом дослідження є історія хасидизму в Україні. Вплив антиюдейської політики радянської влади на життя хасидів докладно дослідила Осипова І. І. [43] Вона проаналізувала діяльність рабина Шнеерсона М. М. у напрямі пристосування релігійного життя євреїв до радянських реалій. Хасидський лідер намагався змінити релігійні настанови так, щоб віруючі євреї могли жити в СРСР не порушуючі закони.

Питання державної політики щодо юдаїзму в Україні висвітлюють розвідки російських і білоруських вчених. Енгель В. написав загальну роботу з історії євреїв колишньої Російської імперії [44]. Школьникова Е. дослідила діяльність радянської влади в СРСР протягом 1920-их років і її результати в наступне десятиліття [45]. Становище юдаїзму в радянській провінції на прикладі білоруського міста Вітебська і єврейських містечок у 1917-1941 рр. вивчав Зельцер А. [46] Він дослідив не лише державну політику щодо юдаїзму, але й проаналізував її вплив на життя населення, розглянув форми опору населення заходам, спрямованим проти релігії.

Перекладаються роботи американських та ізраїльських вчених, наприклад, у 2008 р. була видана російською мовою праця Гітельмана Ц. [47]

Отже, проблема державної політики радянської влади щодо юдаїзму в 1920-их роках в Україні певною мірою відображена в працях радянських, сучасних вітчизняних і російських вчених.

Література радянського періоду однорідна за джерельною базою, інтерпретацією фактів і подій, повністю ігнорує висвітлення позицій віруючих і духовництва.

Протягом 1920-30-их років продовжувалася розробка ідеологічного підґрунтя політики радянської влади щодо юдаїзму. Публікації зазвичай переслідували цілі інформування населення про дії влади і обґрунтовували заходи метою покращення становища простих людей. Авторам зазвичай були дежавні керманічі, а їхні роботи не мали ознак науковості та об'єктивності. Хоча в 1930-их роках почали з'являтися праці із претензією на науковий аналіз та посиланнями на джерела.

У воєнний час антиюдейська робота була припинена. Протягом кінця 1940-их – першої половини 1980-их тема історії відносин держави і релігії була заборонена. Лише іноді в агітаційно-пропагандистських роботах можна зустріти згадки про контрреволюційну діяльність служителів юдейського культу та пронародну політику радянської влади у 1920-их рр.

За доби перебудови було відкрито значну частину архівів. Цей факт зумовив значне поживлення досліджень. Почалась публікація джерел з історії

відносин влади та юдаїзму. В 1990-их роках почали виходити праці, написані на нових методологічних принципах, вільні від марксистської ідеології. Висвітлювалися факти, що позитивно трактували діяльність юдейських общин і релігійних лідерів та не додавали авторитету радянській владі. У роботах доби незалежності політика радянської влади щодо юдаїзму оцінюється загалом негативно, при цьому більшість дослідників приходять до висновків, що на атеїзацію євреївства впливала не лише антиюдейська діяльність влади, а й інші процеси.

Вітчизняні науковці предметом дослідження обирали переважно політику держави по відношенню до православних конфесій та її наслідки.

Для сучасних дослідників характерне часте звернення до спогадів та мемуарів очевидців тих подій, демонізація євсекції та вивчення ментальної історії.

У працях радянських і сучасних дослідників започатковано розв'язання поставленої нами проблеми. Водночас, аналіз робіт з проблем юдаїки засвідчує необхідність докладного вивчення окремих періодів державної політики щодо юдаїзму, визначення їх специфіки шляхом розширення кола джерел і доповнення відомих даних, особливо за рахунок розширення географії дослідження. Науковці звертали увагу передусім на такі міста, як Київ, Одеса та Харків. Невеликі містечка ж залишилися поза їхньою увагою. Грунтовно досліджені лише певні аспекти становища юдаїзму в 1920-х роках. Узагальнюючої праці, присвяченої взаємовідносинам держави і єврейських релігійних общин в перше десятиліття радянської влади в Україні не існує.

Список використаних джерел

- Лаврик Г. В. Емігрантська історіографія 1920–1930-их років про політико-правове становище церкви в Україні / Г. В. Лаврик // *Історія України. Маловідомі імена, події, факти* (Збірник статей). – К., 2002. – Вип. 20 – 21. – С. 200 – 215.
- Киридон А. М. Українська автокефальна православна церква: проблеми історіографії / А. М. Киридон // *Лаврський альманах*: Зб. наук. пр. – К.: ВПЮЛ, 2003. – Вип. 9. – С. 27 – 31.
- Рубльова Н. С. Політика радянської влади щодо Римокатолицької церкви в Україні, 20-30-ті роки ХХ ст.: автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Н. С. Рубльова; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1999. – 19 с.
- Чарный С. А. Государственная политика в отношении еврейских религиозных общин в период “оттепели”: 1953-1964: дис. ... кандидата истор. наук : 07.00.02 / Семен Александрович Чарный. – М., 2008. – 215 с.
- Михейкина М. Э. Российская библеистика: от зарождения до возрождения. Историкографический очерк / М. Э. Михейкина. – М.: Мосты культуры / Иерусалим: Гешарим, 2004. – 136 с.
- Ленин В. И. Социализм и религия / В. И. Ленин // *Полн. собр. соч.*: В 55 т. – Т.12. – М., 1960 – С. 142 – 147.
- Луначарский А. В. Почему нельзя верить в бога: Избранные атеистические произведения / Анатолий Василиевич Луначарский. – М.: Наука, 1965. – 500 с.
- Скворцов-Степанов И.И. Избранные атеистические произведения / Иван Иванович Скворцов-Степанов. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – 568 с.
- Красиков П.А. Избранные атеистические произведения / Петр Анатолиевич Красиков. – М.: Мысль, 1970. – 270 с.
- Бонч-Бруевич В.Д. Избранные атеистические произведения / Владимир Дмитриевич Бонч-Бруевич. – М.: Мысль, 1973. – 343 с.
- Сухоплюев И. К. Відокремлення церкви від держави / І. К. Сухоплюев. – Харків, 1929.
- Ярославский Е. М. О религии / Емельян Михайлович Ярославский. – М.: Госполитиздат, 1957. – 640с.
- Ярославский Е. М. Библия для верующих и неверующих. / Емельян Михайлович Ярославский. – М.; Л.: ГАИЗ, 1936. – 420с.
- Горев М. В. Голод и церковные богатства / М. В. Горев. – М.: Госполитиздат, 1922. – 20 с.
- Ранович А. Походження и суть єврейської пасхи / А. Ранович // *Безвірник*. – Харків. – 1931. - № 4. – С. 12
- Ковалев С. И. Происхождение христианства / С. И. Ковалев. – Л.: Знание, 1948. – 24с.
- Виппер Р. Возникновение христианской литературы / Роберт Юрьевич Виппер. – М.: Изд-во АН СССР, 1946. – 288с.
- Кривелев И.А. Книга о Библии: Научно-популярные очерки. / Иосиф Аронович Кривелев. – М.: Соцэкгиз, 1958. – 37с.
- Беленький М. С. Материалы к лекции на тему: Происхождение и классовая сущность иудейской религии / Моисей Соломонович Беленький. – М.: Всесоюз. о-во по распространению полит. и науч. знаний, 1956. – 30 с.
- Маяцкий Ф. Иудаизм, его сущность и происхождение / Феодосий Семенович Маяцкий. – Казань: Госиздат Молдавии, 1958. – 59с.
- Шахнович М.И. Закат иудейской религии / Михаил Иосифович Шахнович. – Л.: Лениздат, 1965. – 243с.
- Альтшулер М. Что есть иудаизм? / Моисей Соломонович Альтшулер. – М.: Моск. рабочий, 1968. – 112с.
- Критика иудейской религии / АН СССР. Ин-т истории. – М.: Изд-во АН СССР, 1962. – 434с.
- Коммунистическая власть против религии Моисея: Документы 1920-1937 и 1945-1953 гг. / Ред. серии Л.И. Килимник. – Винница: Глобус-Пресс, 2005. – 383 с.
- Документы по истории и культуре евреев в архивах Киева: Путеводитель / [науч. ред.-сост.: Е. И. Меламед, М. С. Куповецкий]. – Киев : Дух і Літера, 2006. – 752 с.
- Алексеев В. А. Иллюзии и догмы / В. А. Алексеев. – М.: Политиздат, 1991. – 399 с.
- Нестуля О.О. Доля церковной старовины в Україні (1917-1941 рр.). Ч.2: 1917 - 1941 рр. / Олексій Олексійович Нестуля. – Київ, 1995. – 216 с.
- Пашенко В.О. Свобода совести в Україні: міфи і факти 20–30-х років. / Володимир Олександрович Пашенко. – К., 1994. – 252 с.
- Силантьев В.И. Большевики и православная церковь на Украине в 20-е годы / В.И. Силантьев. – Харьков., 1998. – 360 с.
- Одинцов М. И. Государство и церковь: история взаимоотношений. 1917 – 1938 гг. / М. И.Одинцов. – М.: Знание, 1991. – 63 с.
- Савельев С. Бог и комиссары (к истории комиссии по отделению церкви от государства при ЦК ВКП(б) – антирелигиозной комиссии) / С. Савельев. // *Религия и демократия*. – М.: Издательская группа “Прогресс”, 1993. – С. 164 – 216.
- Кривова Н. А. Власть и церковь в 1922 – 1925 гг. Политбюро и ГПУ в борьбе за церковные ценности и политическое подчинение духовенства / Н. А. Кривова. – М.: Аиро-20, 1997. – 247 с.
- Форостюк О. Д. Правове регулювання державно-церковних відносин у радянській Україні в 1917 – 1941 роках (на матеріалі Донецького регіону): Дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Олег Дмитрович Форостюк. – Луганськ, 2001. – 200с.
- Єврей України (Краткий очерк истории). В П Ч. / Ф. Я. Горовский, Я. С. Хонгисман, А. Я. Найман, С. Я. Елисаветский. Ч. II. – К., 1995. – 280 с.
- Найман А. Я. История евреев Украины / А. Я. Найман. – К., 2002. – 496 с.
- Козерод О.В. Єреї України в період нової економічної політики: 1921-1929 рр. / Олег Віталійович Козерод – Київ: СПД Савчина, 2003. – 313 с.
- Хандрос Б. Как мы учились... [Электронный ресурс] /Борис Хандрос. // Доля єврейських громад центральної та східної Європи в першій половині ХХ століття: Матеріали конференції 6-28 серпня 2003 р. – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/52.htm>.
- Кержнер А. Еврейская жизнь в Киеве 20-х гг. по мемуарам Боруха-Мордехая Лифшица [Электронный ресурс] / Анатолий Кержнер // Доля єврейських громад центральної та східної Європи в першій половині ХХ століття: Матеріали конференції 6-28 серпня 2003 р. – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/55.htm>.
- Френкель А. Еврейская краеведческая литература в постсоветских странах (1991-2003) [Электронный ресурс] /Александр Френкель. // Матеріали XII міжнародної наукової конференції 29-31 серпня 2005 р. “Єврейська історія та культура в

країнах Центральної та Східної Європи – єврейське краєзнавство та колекціонування”. – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/conf2004/31-2004.htm>.

40. Котляр Е. Синагоги України – объекты и символы антирелигиозных кампаний 1920-30-х гг. [Електронний ресурс] / Евгений Котляр. // Доля єврейських громад центральної та східної Європи в першій половині ХХ століття: Матеріали конференції 6-28 серпня 2003 р. – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/18.htm>.

41. Кальницький М. Використання єврейських громадських споруд у Києві (1920-і – 1930-і рр.) [Електронний ресурс] / Михайло Кальницький. // Матеріали ІХ міжнародної наукової конференції 28-30 серпня 2001 р. “Доля єврейської духовної та матеріальної спадщини в ХХ столітті”. – Режим доступу: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2.htm>

42. Соболева Л. Антирелигиозные кампании 20-30 годов в Харькове и еврейские молитвенные заведения / Лариса Соболева. // Истоки. – Харьков. – 1999. – № 5. – С.44 – 53.

43. Осипова И. И. Хасиды: “Спасая народ свой...” История хасидского подполья в годы большевистского террора. / И. И. Осипова. – М.: Формика-С, 2002. – 293 с.

44. Энгель В. В. Курс лекций по истории евреев в России. [Електронний ресурс] Тема 15. / В. В. Энгель. – Режим доступу: <http://jhistory.nfman.com/russ/russ001-15.htm>.

45. Школьников Э. Трансформация еврейского местечка в СССР в 1930-е годы [Електронний ресурс] / Элина Школьников. – Режим доступу: <http://jhistory.nfman.com/lesson9/1930.htm>.

46. Зельцер А. Евреи советской провинции: Витебск и местечки 1917-1941 / Аркадий Зельцер. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 478 с.

47. Гительман Ц. Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней / Цви Гительман. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 512 с.

References

1. Lavryk H. V. Emirant's'ka istoriohrafyia 1920–1930-ykh rokiv pro polityko-pravove stanovyshe tserkvy v Ukraini / H. V. Lavryk // Istoriya Ukrainy. Malovidomi imena, podiiny, fakty (Zbirnyk statey). – K., 2002. – Vyp. 20 – 21. – S. 200 – 215.

2. Kyrydon A. M. Ukrainy's'ka avtokefal'na pravoslavna tserkva: problemy istoriohrafyiy / A. M. Kyrydon // Lavr's'kyy al'manakh: Zb. nauk. pr. – K.: VIPOL, 2003. – Vyp. 9. – S. 27 – 31.

3. Rubl'ova N. S. Polityka rad'yans'koyi vlady shchodo Rymokatolyts'koyi tserkvy v Ukraini, 20-30-ti roky KhKh st.: avtoref. dys. kand. ist. nauk: 07.00.01 / N. S. Rubl'ova; NAN Ukrainy. In-t istoriyi Ukrainy. – K., 1999. – 19 s.

4. Чарный С. А. Hosudarstvennaya polytyka v otnosheniy evreyskykh relyuoznykh obschyn v period “otpepy”: 1953-1964: dys. ...kandydata ystor. nauk: 07.00.02 / Semen Aleksandrovych Charnyy. – M., 2008. – 215 s.

5. Mykheykina M. Э. Rossyyskaya bybleystyka: ot zarozhdenyya do vozrozhdenyya. Ystoriyohrafycheskyy ocherk / M. Э. Mykheykina. – M.: Mosty kul'tury / Yerusalyim: Hesharym, 2004. – 136 s.

6. Lenyn V. Y. Sotsyalizm y relyhyia / V. Y. Lenyn // Poln. sobr. soch.: V 55 t. – T.12. – M., 1960 – С. 142 – 147.

7. Lunacharsky A. V. Pochemu nel'zya veryt' v boha: Yzbrannyye ateystycheskiye proyvedeniyya / Anatoly Vasylyevych Lunacharsky. – M.: Nauka, 1965. – 500 s.

8. Skvortsov-Stepanov Y.Y. Yzbrannyye ateystycheskiye proyvedeniyya / Yvan Yvanovych Skvortsov-Stepanov. – M.: Yzd-vo AN SSSR, 1959. – 568 s.

9. Krasikov P.A. Yzbrannyye ateystycheskiye proyvedeniyya / Petr Anatolyevych Krasikov. – M.: Mysl', 1970. – 270 s.

10. Bonch-Bruevych V.D. Yzbrannyye ateystycheskiye proyvedeniyya / Vladymyr Dmytryevych Bonch-Bruevych. – M.: Mysl', 1973. – 343 s.

11. Sukhoplyuyev I. K. Vidokremlyennyya tserkvy vid derzhavy / I. K. Sukhoplyuyev. – Kharkiv, 1929.

12. Yaroslavskyy E. M. O relyhyi / Emel'yan Mykhaylovych Yaroslavskyy. – M.: Hospolytyzdat, 1957. – 640 s.

13. Yaroslavskyy E. M. Byblyia dlya veruyushchykh y neveruyushchykh. / Emel'yan Mykhaylovych Yaroslavskyy. – M.; L.: HAYZ, 1936. – 420 s.

14. Horev M. V. Holod y tserkovnyye bohat'stva / M. V. Horev. – M.: Hospolytyzdat, 1922. – 20 s.

15. Ranovych A. Pokhodzhennyya y sut' yevreys'koyi pashky / A. Ranovych // Bezvirnyk. – Kharkiv. – 1931. - № 4. – S. 12

16. Kovalev S. Y. Proyskhozhdenye khrystanstva / S. Y. Kovalev.

– L.: Znanye, 1948. – 24 s.

17. Vypper R. Voznykovenye khrystianskoy lyteratury / Robert Yur'evych Vypper. – M.: Yzd-vo AN SSSR, 1946. – 288 s.

18. Kryvelev Y. A. Knyha o Byblyi: Nauchno-populyarnyye ocherky. / Yosyf Aronovych Kryvelev. – M.: Sotsk-hyz, 1958. – 37 s.

19. Belen'kyy M. S. Materyaly k lektsyy na temu: Proyskhozhdenye y klassovaya sushchnost' yudeyskoy relyhyi / Moysey Solomonovych Belen'kyy. – M.: Vsesoyuz. o-vo po rasprostranenyu polyt. y nauch. znanyu, 1956. – 30 s.

20. Mayatskyy F. Yudayzm, ego sushchnost' y proyskhozhdenye / Feodosiy Semenovych Mayatskyy. – Kyshenev: Hosityzat Moldavy, 1958. – 59 s.

21. Shakhnovych M. Y. Zakat yudeyskoy relyhyi / Mykhayl Yosyfovich Shakhnovych. – L.: Lenyzdat, 1965. – 243 s.

22. Al'tshuler M. Chto est' yudayzm? / Moysey Solomonovych Al'tshuler. – M.: Mosk. rabochyy, 1968. – 112 s.

23. Krytyka yudeyskoy relyhyi / AN SSSR. Yn-t ystoriy. – M.: Yzd-vo AN SSSR, 1962. – 434 s.

24. Kommunystycheskaya vlast' protyv relyhyi Moyseya: Dokumenty 1920-1937 y 1945-1953 hh. / Red. seryy L.Y. Kylymnyk. – Vynnytsa: Hlobus-Press, 2005. – 383 s.

25. Dokumenty po ystoriy y kul'ture evreev v arkhyvakh Kyeva: Putevoditel' / [nauch. red.-sost.: E. Y. Melamed, M. S. Kupovetsky]. – Kyev: Dukh i Litera, 2006. – 752 s.

26. Alekseev V. A. Ylyuzyy y dohmy / V. A. Alekseev. – M.: Polytyzdat, 1991. – 399 s.

27. Nestulya O.O. Dolya tserkovnoyi starovyny v Ukraini (1917-1941 rr.). Ch.2: 1917 - 1941 rr. / Oleksiy Oleksiyovych Nestulya. – Kyiv, 1995. – 216 s.

28. Pashchenko V. O. Svoboda sovisti v Ukraini: mify i fakty 20–30-kh rokiv. / Volodymyr Olesandrovych Pashchenko. – K., 1994. – 252 s.

29. Sylant'ev V. Y. Bol'shevyky y pravoslavnaya tserkov' na Ukrainy v 20-e hody / V. Y. Sylant'ev. – Khar'kov., 1998. – 360 s.

30. Odyntsov M. Y. Hosudarstvo y tserkov': ystoriya vzaymootnoshenyy. 1917 – 1938 hh. / M. Y. Odyntsov. – M.: Znanye, 1991. – 63 s.

31. Savel'ev S. Boh y komysary (k ystoriy komysyry po otdelenyyu tserkvy ot hosudarstva pry TsK VKP(b) – antyrel'yhoznyy komysyry) / S. Savel'ev. // Relyhyia y demokrytya. – M.: Yzdatel'skaya hruppa “Prohress”, 1993. – S. 164 – 216.

32. Kryvova N. A. Vlast' y tserkov' v 1922 – 1925 hh. Polytyuro y HPU v bor'be za tserkovnyye tseennyye y polytycheskoe podchynenye dukhovenstva / N. A. Kryvova. – M.: Ayro-20, 1997. – 247 s.

33. Forostyuk O. D. Pravove rehulyuvannya derzhavno-tserkovnykh vidnosyn u rad'yans'kiy Ukraini v 1917 – 1941 rokakh (na materialy Donets'koho rehionu): Dys... kand. yuryd. nauk: 12.00.01 / Oleh Dmytrovych Forostyuk. – Luhans'k, 2001. – 200s.

34. Evrey Ukrainy (Kratkyy ocherk ystoriy). V II Ch. / F. Ya. Horovskyy, Ya. S. Khonhysman, A. Ya. Nayman, S. Ya. Elysavet'skyy. Ch. II. – K., 1995. – 280 s.

35. Nayman A. Ya. Ystoriya evreev Ukrainy / A. Ya. Nayman. – K., 2002. – 496 s.

36. Kozherod O.V. Yereyi Ukrainy v period novoyi ekonomichnoyi polityky: 1921-1929 rr. / Oleh Vitaliyovych Kozherod – Kyiv: SPD Savchyna, 2003. – 313 s.

37. Khandros B. Kak my uchyl's'... [Elektronnyy resurs] / Borys Khandros. // Dolya yevreys'kykh hromad tsentral'noyi ta skhidnoyi Yevropy v pershiy polovyni KhKh stolit'ya: Materialy konferentsiyi 6-28 serpnya 2003 r. – Rezhym dostupu: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/52.htm>.

38. Kerzhner A. Evreyskaya zhyzn' v Kyev 20-kh hh. po memuarom Burukha-Mordekhaya Lyfshytza [Elektronnyy resurs] / Anatoly Kerzhner // Dolya yevreys'kykh hromad tsentral'noyi ta skhidnoyi Yevropy v pershiy polovyni KhKh stolit'ya: Materialy konferentsiyi 6-28 serpnya 2003 r. – Rezhym dostupu: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/55.htm>.

39. Frenkel' A. Evreyskaya kraevedcheskaya lyteratura v post-sovet'skykh stranakh (1991-2003) [Elektronnyy resurs] / Aleksandr Frenkel'. // Materialy KhII mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi 29-31 serpnya 2005 r. “Yevreys'ka istoriya ta kul'tura v krainakh Tsentral'noyi ta Skhidnoyi Yevropy – yevreys'ke krayeznavstvo ta kolektsionuvannya”. – Rezhym dostupu: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/conf2004/31-2004.htm>.

40. Kotlyar E. Synahoy Ukrainy – ob'ekty y symvoly antyrel'yhoznykh kampany 1920-30-kh hh. [Elektronnyy resurs]

/ Evheny Kotlyar. // Dolya yevreys'kykh hromad tsentral'noyi ta skhidnoyi Yevropy v pershiy polovyni KhKh stolittya: Materialy konferentsiyi 6-28 serpnia 2003 r. – Rezhym dostupu: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2003/18.htm>.

41. Kal'nyts'kyu M. Vykorystannya yevreys'kykh hromads'kykh sporud u Kyievi (1920-i – 1930-i rr.) [Elektronnyy resurs] / Mykhaylo Kal'nyts'kyu. // Materialy IKh mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi 28-30 serpnia 2001 r. “Dolya yevreys'koyi dukhovnoyi ta material'noyi spadshchyny v KhKh stolitti”. – Rezhym dostupu: <http://www.judaica.kiev.ua/Conference/Conf2.htm>

42. Soboleva L. Antyreligioznye kampany 20-30 hodov v Khar'kove u yevreyskye molytvennye zavedenyia / Larisa Soboleva. // Ystoky. – Khar'kov. – 1999. – № 5. – S.44 – 53.

43. Osypova Y. Y. Khasydy: “Spasaya narod svoi...” Ystoriya khasyds'koho podpol'ya v hody bol'shevyst'skoho terrora / Y. Y. Osypova. – M.: Formyka-S, 2002. – 293 s.

44. Ənhel' V. V. Kurs lektsyy po ystoriyu evreev v Rosyy. [Elektronnyy resurs] Tema 15. / V. V. Ənhel'. – Rezhym dostupu: <http://jhistory.nfrman.com/russ/russ001-15.htm>.

45. Shkol'nykova Ə. Transformatsyya yevreyskoho mestechka v SSSR v 1930-e hody [Elektronnyy resurs] / Əlyna Shkol'nykova. – Rezhym dostupu: <http://jhistory.nfrman.com/lesson9/1930.htm>.

46. Zel'tser A. Evrey sovet-skoy provyntsyy: Vytebsk y mestechky 1917-1941 / Arkadyu Zel'tser. – M.: Rossyyskaya polytycheskaya entsyklopedyya (ROSSPƏN), 2006. – 478 s.

47. Hytel'man Ts. Bepokoynyy vek: Evrey Rossyy u Sovet'skoho Soyuza s 1881 h. do nashykh dnei / Tsvy Hytel'man. – M.: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2008. – 512 s.

Vitrynska O. V., senior teacher of department of history, Poltava national technical university Yuriy Kondratyuk(Ukraine, Poltava), vitrynska@mail.ru

Soviet and domestic historiography of policy of the Soviet power to Judaism in the Ukrainian republic in the 1920th

Attempt of the analysis of literature which shows activity of the Soviet power to Judaic communities and religious outlook of Jews for the first decade of the Soviet power is presented in article.

The author used methods of a periodization of literary and analytical activity of researchers, methods of comparison of works of the Soviet and modern writers, methods of tipologization and systematization of the main works on history of relationship of the Soviet power and Judaism.

Main conclusions of article: researches of the Soviet scientists are based on marxist ideology, not scientific and prejudiced, promoting of activity of the power was their purpose; modern researchers studied history of big cities and separate aspects of fight against Judaism.

Conclusions show need of the further analysis of policy of the Soviet power to Judaism by increase in quantity of sources, expansion of geography of research.

Keywords: historiography, Judaism, Jews, religious community, Soviet power, ideology, periodization, outlook.

Vitrynska E. V., старший преподаватель кафедры истории, Полтавский национальный технический университет им. Юрия Кондратюка (Украина, Полтава), vitrynska@mail.ru

Советская и отечественная историография политики власти по отношению к иудаизму в Украинской республике в 1920-х годах

В статье представлена попытка анализа литературы, которая показывает деятельность государственных органов власти по отношению к иудейским общинам и религиозному мировоззрению евреев на протяжении первого десятилетия советской власти.

Работа написана с помощью методов периодизации литературно-аналитической деятельности исследователей, сравнения работ советских, и современных авторов, типологизации и систематизации трудов по истории взаимоотношений советской власти и иудаизма.

Основные выводы статьи заключаются в том, что исследования советских ученых идеологизированы, не научные, предвзяты, их целью была популяризация деятельности власти; современные исследователи изучили историю больших городов и отдельные аспекты борьбы против иудаизма. Изучение литературы показало необходимость дальнейшего анализа политики советской власти по отношению к иудаизму путем увеличения количества источников, расширения географии исследования.

Ключевые слова: историография, иудаизм, евреи, религиозная община, советская власть, идеология, периодизация, мировоззрение.

* * *

УДК 94(477)“1941/1944”

Гончаренко О. М.

доктор історичних наук, доцент кафедри історії та культури України, ДВНЗ “Переяслав–Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди” (Україна, Переяслав–Хмельницький), aleksej-goncharenko1@rambler.ru

ВІСВІТЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ РАЙХСКОМІСАРІАТУ “УКРАЇНА” В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Аналізується сучасна вітчизняна історіографія нацистського окупаційного режиму в Райхскомісаріаті “Україна”. У результаті проведеного дослідження встановлено, в сучасній історичній науці окреслилися явища та процеси, які засвідчують активну розробку проблемно-тематичних блоків, пов'язаних із функціонуванням нацистського окупаційного режиму в Україні. Цей напрям досліджень уже перетворився на самостійний об'єкт наукового пізнання.

Ключові слова: окупаційний режим, Райхскомісаріат “Україна”, органи влади.

Проблемо-тематичне поле подієвого полотна Другої світової війни та гітлерівського окупаційного режиму, встановленого на теренах найбільшого за територією та чисельністю населення адміністративно-територіального формування, яким був Райхскомісаріат “Україна” (далі – РКУ), викликає значну зацікавленість як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Водночас на сьогодні не існує спеціальних досліджень сучасного історіографічного сегмента, у якому розглядалися б проблеми функціонування органів управління РКУ як цілісної адміністративної системи. Цим і зумовлюється актуальність дослідження.

Наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. у радянській історіографії почали формуватися нові концептуальні підходи до висвітлення проблем окупаційної доби. Звісно, що вони з'явилися не на порожньому місці. Перші паростки переосмислення історії війни та окупації формувалися в контексті горбачовської “перебудови”. Непростий шлях до цього пролягав через численні публікації в засобах масової інформації. Саме журналістами було відкрито ті пласти окупаційного минулого, які активно розробляються ще й сьогодні. Важливо, що провідні українські вчені також брали участь у публічному обговоренні подій минулого, а їх публіцистичний доробок впливав на поступову зміну акцентів у наукових дослідженнях. У науковому просторі почала з'являтися “діаспорна” література. Усі ці чинники в поєднанні з ослабленням партійного монополізму поступово призводили до появи нових тенденцій в інтерпретації воєнної доби, свідченням чого стало оформлення методологічного плюралізму, котрий часто базувався на антимарксистських позиціях. Проте дослідники отримали можливість вивчати історію воєнної доби поза ідеологією, використовуючи суто наукові методології та методики.

Незаперечний вплив на процес становлення нової концепції війни та окупації, формування україноцентричного підходу становлять публікації М.В. Ковалю середина 90-х рр. ХХ ст. Стрижневим елементом його концепції стало переведення в центр наукового пошуку проблем, безпосередньо чи опосередковано пов'язаних з Україною, “українського питання” у всіх його вимірах, з'ясування “українського чинника” в перипетіях Другої світової війни, а також